

Sümerbank İşletmelerinde Tasarıma Dair İçerik Analizi: Sümerbank Süreli Yayınları Üzerine Bir Çalışma

Gözde GÖNCÜ BERK*

Özet

Sümerbank, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde uygulanan kalkınma planları sonucu benimsenen devletçilik siyasetinin bir temsilcisidir. Sümerbank savaş sonrası yetersiz olan teknik altyapıyı ve iş gücünü oluşturmanın yanı sıra özel girişimleri de destekleme görevini üstlenen bir kurum olarak kurulmuştur. Demir-çelikten, hazır giyime, pek çok alanda Anadolu'nun farklı bölgelerinde kurulan Sümerbank tesisleri uygun fiyatlarda temel tüketici ürünlerini ulaştırılabilir kılınmış, ayrıca kurulduğu bölgelere ekonomik ve sosyal canlılık getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde endüstriyellemenin bel kemiğini oluşturan Sümerbank pek çok açıdan araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Sümerbank yerleşkelerinde mimari yapılaşma, Sümerbank'ın sosyokültürel ve ekonomik yapıya etkileri incelenmiş olup Sümerbank'ın ürün tasarımı ile olan ilişkisi en az irdelenen konulardan birisi olmuştur. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergileri'nin 1961-1971 ve Sümerbank: 3 Aylık Bültenleri'nin 1935-1938 yılları arasında yayınlanan tüm sayılarının içerik analizi yöntemi ile incelenerek Sümerbank kuruluşlarında yürütülen ürün tasarımı faaliyetlerinin tespit edilmesi olmuştur. Ayrıca yapılan içerik analizi, röportaj ve derinlemesine bir literatür taraması ile desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sümerbank, İçerik Analizi, Tasarım.

Content Analysis of Design in Sumerbank Facilities: A Study on Sumerbank Periodicals

Abstract

Sumerbank is a representative of statist policy adopted as a result of development plans during early years of the Turkish Republic. Sumerbank was established as an institution responsible for developing the limited technical infrastructure and labor force due to long lasting wars and for supporting the private entrepreneurship. Sumerbank facilities manufacturing goods from iron and steel to ready-to-wear established all around Anatolia not only provided affordable consumer products but also brought economic and social development. Sumerbank, as the backbone of industrialization during early years of Republic, attracted attention of scholars from multiple perspectives. Architectural style of Sumerbank settlements and the effects of Sumerbank on economical and socio-cultural development of Turkish Republic were widely studied while the research on Sumerbank and product design is limited. In this context, the goal of this research is to understand the design processes in Sumerbank facilities by the content analysis of Sumerbank Aylık Endüstri Kültür Dergisi published 1961-1971 and Sümerbank: 3 Aylık Bülten published 1935-1938. The content analysis is backed up by interviews and in depth literature review.

Keywords: Sumerbank, Content Analysis, Design.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında 'Beş Yıllık Sanayi Planı' adı ile yürürlüğe konulan sanayi gelişiminin hedeflendiği kalkınma stratejisinin en önemli aktörlerinden biri Sümerbank olmuştur. Uzun süren savaşlar sonrası sermaye birikimi, teknik altyapı ve işgücünün yetersiz olması dolayısıyla ile benimsenen bu stratejinin temelini endüstrileşmenin ve ekonomik gelişimin devlet eliyle sürdürülmesi oluşturmuştur (Tezel, 1994: 218). Bu bağlamda, Sümerbank, Cumhuriyet'in ekonomik ve endüstriyel altyapısının oluşturulmasında tarihi bir görev üstlenerek Türkiye'nin sanayileşmesine pek çok açıdan katkıda bulunmuştur. Devlet eliyle kurulacak sanayi işletmelerinin kurulması, yönetilmesi, bu işletmelerde çalışacak teknik personelin eğitilmesi, özel girişimlere kredi sağlanması ve bankacılık hizmetleri Sümerbank'ın temel görevlerini oluşturmuştur (Özelmas, 1994). Sümerbank, demir-çelik gibi ağır endüstri kuruculuğu ile üreticiye ortam sağlarken, dokuma sanayisindeki birikimi ile geniş bir tüketici kesimine hizmet vermiştir.

Anadolu'nun dört bir yanında kurulan Sümerbank işletmeleri sanayileşmenin yanı sıra kuruldukları bölgeye ulaştırdığı fiziksel ve sosyokültürel imkanlarla erken Cumhuriyet döneminin "toplumsal modernleşme" hedefine de katkıda bulunmuştur. İşletme çalışanları için yapılan konutlar, kütüphane, tiyatro ve spor alanları gibi sosyal imkanlar Sümerbank yerleşkelerini modern birer yaşam alanlarına dönüştürmüştür. Bu yerleşkelerin etrafına kurulan mahalleler, hammadde taşıma amaçlı yapılan kara ve demir yolları Sümerbank işletmelerinin kurulduğu bölgelerde topyekûn bir kalkınma getirmiştir. Sümerbank, döneminin koşullarında kumaş, iplik, ayakkabı gibi temel tüketim ihtiyaçlarını ülkenin pek çok noktasında ulaştırılabilir kılmıştır.

Devletçilik, halkçılık ve milliyetçilik anlayışlarının sonucu kurulan Sümerbank uzun vadede sanayileşmek için bir okul görevini de görmüş ve özel sektör için bilgi-beceri ve sermaye birikimini sağlamıştır (Toprak, 1990: 11; Gürallar Yeşilkaya, 1999: 153). Zaman içerisinde değişen ulusal ve evrensel ekonomik koşullar karşısında rekabetçiliğini koruyamayan Sümerbank işletmelerinin bir kısmı özelleştirilmiş veya kapatılmıştır. Ulusal ve global bağlamdaki gelişmelere ek olarak Sümerbank işletmelerinde tasarım kültürünün yeterince gelişmemesi özel sek-

tör karşısında gerilemesinin sebeplerinden biri olmuştur. Türkiye'de özel sektörün gelişmeye başlaması ve özellikle Sümerbank'ın temel tüketim ürünü olan tekstil ve hazır giyim alanında tasarım, markalaşma ve mağazacılık süreçlerinin 1980'ler sonrası hızlanması, ithal ikamesi politikalarının terk edilmesi ile ulusal rekabete yabancı markaların eklenmesi Sümerbank'ın rekabetçiliğini yitirmesinin temel nedenlerini oluşturmuştur. 1980 sonrası Sümerbank kendi markalarını yaratmak konusunda adımlar atarak reklam kampanyaları da yapsa, ürün tasarımı konusunda yaratıcı ve güncel kalmayı başaramamıştır. Bu çalışmanın amacı Sümerbank'ın ürün ve ürün tasarımı faaliyetlerinin vaka analizi olarak incelenmesidir. Bu kapsamda, Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi'nin 1961-1971 yılları arasında çıkan tüm sayılarının ve Sümerbank: 3 Aylık Endüstri Bülteni'nin 1935-1938 yılları arasında çıkan tüm sayılarının içerik analizi gerçekleştirilerek, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası 1968-2003 yılları eski Teknik Müdürü ile röportaj yapılmıştır.

Sümerbank'ın Tarihsel Gelişimi:**Cumhuriyet Öncesi Endüstriyel Yapı**

Osmanlı Devleti'nin 1820'lerde dünya pazarına açılmaya başlaması ile birlikte geleneksel zanaat yapısı da gücünü yitirmeye başlamıştır. Loncalar devletin taleplerini karşılayamaz olmuş, bu durum zanaat ölçeğinden fabrika üretimine geçmeyi zorunlu kılmıştır. Ordunun gereksinimlerini karşılayabilmek için devlet öncülüğünde kurulan fabrikalar Osmanlı sanayinin ilk örneklerini oluşturmuştur. Ordunun ihtiyaçları doğrultusunda dokuma ve deri sektörleri Osmanlı Sanayisi'nde başı çekmiştir (Toprak, 1990: 18). Osmanlı Devleti'nde, sermaye birikiminin sanayileşme sürecine zemin hazırlayacak bir düzeye ulaşamaması yanında, teknik bilgi ve becerinin de çok sınırlı olması, Osmanlı' da sanayileşmenin devlet öncülüğünde gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Böylelikle, devlet öncülüğünde sanayileşme girişimleri Osmanlı'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı miraslardan birisi olmuştur (Toprak, 1990: 11). Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılında Osmanlı Devleti'nden devralınan ve devlet tarafından işletilen fabrikalar iki grup altında toplanmaktadır (Dölen, 1992); 1) Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü Emrindeki Fabrikalar (Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Feshane Mensucat Fabrikası, Bakırköy

(Zeytinburnu) Bez Fabrikası), 2) Maliye Bakanlığı Emrindeki Fabrikalar (Hereke Mensucat Fabrikası, Adana Bez Fabrikası, Yıldız Çini Fabrikası).

Feshane fabrikası, 1839 yılında Padişah Abdülmecit'in fermanıyla Osmanlı ordusunun fes ve aba ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. İlk tekstil sanayi kuruluşu olan Feshane, 1851 yılında Belçika'dan getirilerek monte edilen kolonlarla çelik konstrüksiyon yapının dünyadaki ilk örneklerinden birisi olmuştur. Buharlı dokuma tezgâhları da yurtdışından getirilen Feshane 1866 yılında döneminin en gelişmiş dokuma fabrikası olarak yenilenmiştir. Feshane de dokunan kumaşlar, (1855) Paris 3. Uluslararası sergisinde, (1863) İstanbul sergisi 'Sergi-i Umum-i Osmani' ve (1893) Chicago Uluslararası sergisinde altın madalyalarla ödüllendirilmiştir (Küçükerman, 1988: 137). Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası II. Mahmut döneminde 1812'de kurulmuştur. Ordunun ayakkabı ve palaska ihtiyacını karşılayan tesis, 19. yüzyılın ikinci yarısında yüksek bir kaliteye sahiptir ve 1912'de günlük bin çift ayakkabı üretim kapasitesine ulaşmıştır. Yıldız Çini Fabrikası II. Abdülhamit tarafından 1892 yılında Osmanlı Sarayları'nın çini gereksinimlerini sağlamak için Yıldız Sarayı bahçesine kurulmuştur. Fabrika, Fransız Serves ve Limoges şirketinden ithal edilen teknoloji ile çalışmaya başlamış, bu amaçla Fransa'dan uzman personel ve çini kalıpları getirilmiştir (Küçükerman, 1987: 61). 1894 İstanbul depreminde ciddi zarar gören fabrika bir süre üretime ara vermiş ve İtalyan Mimar Raimondo d'Aronco tarafından onarılmıştır (Küçükerman, 1987: 74). II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi sonrasında üretimi durdurulan fabrika, 1911 yılında eski yöneticilerinin çabaları ile yeniden faaliyete geçirilmiştir. Bakırköy Bez Fabrikası ise 1850 yılında özel sektöre ait bir kuruluş olarak Barutçubaşı Ohanez tarafından Basmahane adıyla kurulmuştur.

Cumhuriyet Sonrası Politikalar ve Sümerbank'ın Kuruluşu Cumhuriyet'in ilanından önce İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin ekonomik gelişme modeli tartışılarak ekonomik gelişmenin özel girişimlerle sağlanmasına karar verilmiş olunmasına ve 1920'lerin sonunda devlet tarafından sağlanan tüm desteklere rağmen özel girişimlerin gelişemediği hatta gerilediği görülmüştür (Toprak, 1990: 24). Ek olarak, 1929'da çıkan ve bütün dünyayı sarsan ekonomik

kriz, yeni ekonomik politika arayışını gündeme getirmiştir. Bunun üzerine 17 Mayıs 1931'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'nda Devletçilik ilkesi benimsenmiş, hazırlanan kalkınma planı 1933'de uygulanmaya başlanmış ve böylece sanayileşmeyi devlet üstlenmiştir (Toprak, 1990; Koraltürk, 1997). Devletin sanayileşme yolunda attığı ilk adım Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması olmuştur. 1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ile Türkiye'de ticaret ve sanayi alanında belirmeye başlayan fakat sermaye birikiminin yetersizliği ve teknik bilgi eksikliği ile gelişemeyen özel girişimin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bankaya Feshane, Bakırköy, Hereke ve Beykoz Fabrikaları devredilerek, bu fabrikaların teknik yönden geliştirilmesi ve ekonomik birer işletme haline getirilmesi sağlanmıştır. Böylelikle fabrikalar devlet siparişi olmadan da başarıyla varlıklarını sürdürebilecek duruma gelmiştir. Devraldığı ve kuracağı fabrikaları işletmesi ve bu fabrikaların yönetiminden sorumlu olması, aynı zamanda da bu fabrikalarla rekabet edebilecek özel teşebbüsün ihtiyaç duyduğu krediyi temin etmesi öngörülen Sanayi ve Maadin Bankası bu fonksiyonlarını istenilen şekilde yerine getirememesi üzerine 1932 yılında kapatılmıştır.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın kapatılması ile 1932 yılında devlete ait işletmeleri yönetmek ve gerekli yatırımları yapmak üzere Devlet Sanayi Ofisi kurulmuştur. Ancak bu defa, bankacılık ve işletmecilik faaliyetlerinin farklı nitelik taşınması nedeniyle özel teşebbüse kredi sağlama görevi Devlet Sanayi Ofisi yerine, 1932 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na verilmiştir. Böylelikle, Sanayi ve Maadin Bankası'na ait işletmeler Devlet Sanayi Ofisi'ne devredilmiştir. Ancak organize bir devlet işletmeciliği yolunda atılmış ilk adım olan Devlet Sanayi Ofisi de kısa zamanda sonra beklentileri karşılayamaz duruma düşmüştür. Özellikle 1929-1930 lu yıllardaki Dünya Ekonomik krizi diğer dünya ülkeleri gibi Cumhuriyet Türkiye'sini de acil önlemler almaya yöneltmiştir. İtalya'da Büyük Buhran sonrası finans kurumlarını ve özel sektörü desteklemek için IRI (Istituto per la Ricostruzione Industriale) kurulurken; Cumhuriyet Türkiye'sinin arzu edilen endüstriyel yapıya sahip olabilmesi için Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası'nın yerine, sanayileşmenin öncüsü olarak nitelendirilen *Sümerbank* kurulmuştur (Toprak, 1990; Dölen, 1992).

3 Haziran 1933 yılında kurulan Sümerbank'a verilen görevlerin başlıcaları şu şekildedir (Toprak, 1990: 31): 1) Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek, özel sanayi alanındaki devlet katılımlarını yönetmek; 2) Devlet sermayesi ile kurulacak bütün sanayi kuruluşlarının etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurmak ve yönetmek; 3) Kurulmaları ve gelişmeleri gerekli sanayi kuruluşlarına ortak olmak veya yardım etmek; 4) Gerek kendi fabrikaları, gerekse ülkedeki diğer fabrikalar için gerekli usta ve işçileri yetiştirmek; bu amaçla okullar açmak, yurtiçinde ve yurt dışında öğrenci okutmak; 5) Sanayi kuruluşlarına kredi açmak ve bankacılık alanında faaliyette bulunmak; 6) Ulusal sanayinin gelişimi için gerekli önlemleri belirlemek.

Sümerbank'ın kuracağı sanayi işletmelerinin öncelik sırası ise şu şekilde belirlenmiştir (Toprak, 1990: 31; Dölen, 1992): 1) Ham maddesi yurtiçinde bulunan ve üretimi tüketimi karşılamayan sanayi dalları; 2) Ham madde olarak ihraç edilen ürünleri yarı işlenmiş veya işlenmiş duruma getirerek değerlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi; 3) Ham maddesi yurt içinde yetiştirilmeyen ancak büyük oranda tüketilen ve kurulması durumunda ham maddelerin yurt içinde yetiştirilebilme olanağı olan sanayi; 4) Ham maddesi yurtdışından gelen ancak kurulmasında önemli ölçüde yarar bulunan sanayi.

Sümerbank Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı sermaye ve dört fabrika; Bakırköy Pamuklu Dokuma, Feshane Yünlü Dokuma, Hereke İpeklî Yünlü Dokuma ve Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası ile çalışmaya başlamıştır (Dölen, 1992). Sümerbank kısa bir süre içinde hızla örgütlenerek bir yandan devralınan fabrikalarda modernleşmeye giderken, diğer yandan yeni fabrikaların kuruluşuna başlamıştır. Sümerbank sanayi planları ile kendisine verilen görev gereği; Pamuklu Dokuma, Yünlü Dokuma, Deri ve Ayakkabı, Kimya, Toprak ve Seramik, Kağıt ve Demir-Çelik sektörlerinde birçok üretim tesisini faaliyete geçirmiştir. Böylelikle, sanayileşen Cumhuriyet Türkiye'sinin belkemiğini oluşturan temel üretim birimleri Sümerbank tarafından faaliyete sokulmuştur. Sümerbank fabrikaları iç piyasaya yönelik üretim birimleri olarak konumlandırılmıştır dolayısı ile ithal ikamesi Sümerbank'ın gelişim stratejisini oluşturmuştur (Toprak, 1990: 31). Sümerbank, nispeten gelişmiş Batı ile Anadolu'nun gelişmemiş vilayetleri arasındaki uçurumu ka-

patmak için, sanayi projelerini bütün Anadolu'ya dağıtarak Kayseri ve Malatya gibi merkezlerde fabrikalar kurmuştur.

Satış işlerini daha etkin bir biçimde organize etmek isteyen Sümerbank 1934 yılında Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü'nü kurmuştur. Bu işletmenin kurulmasının ardındaki neden Sümerbank ürünlerini tüketiciye tanıtmak ve piyasayı daha yakından takip edebilmek olmuştur. II. Dünya Savaşı ile birlikte Yerli Mallar Pazarı daha farklı bir boyut kazanmıştır. Savaş nedeni ile birçok temel tüketim maddesinin satışları denetim altına alınmıştır. Bu doğrultuda tekstil ürünleri ve giyim eşyalarının halka 'normal' fiyatlardan satışı Yerli Mallar Pazarı'nın görevlerinden birisi olmuştur (Toprak, 1990: 51). Yerli Mallar Pazarı'nın kapatılmasının ardından 1949 yılında Sümerbank Alım Satım Müessesesi kurulmuştur. Başlangıçtaki mağaza sayısı 3 iken 1969 yılı itibari ile 180'e, özelleştirme sürecinin başladığı 1978 yılı itibari ile de 500'e ulaşmıştır (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1970).

Sümerbank'ın Sosyo-kültürel Gelişime Etkisi

Sümerbank Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayileşmesine yaptığı katkılar dışında, kurulan fabrikaları ile Anadolu'nun birçok köşesinde kültürel ve sosyal gelişme de katkıda bulunmuştur. Anadolu'nun dört bir yanına dağılmış Sümerbank fabrikaları sanayi kuruluşu olmanın yanı sıra sosyal birer tesis olmuştur. Fabrikalar bünyesinde kütüphaneler, sinema ve tiyatro salonları kurulmuştur. Sümerbank'ın Nazilli basma fabrikası bünyesinde bir caz takımı kurulmuş, birçok resim ve heykel sergileri düzenlenmiş, kurulan Halkevi'nde biçki dikiş kursları açılmıştır. Çalışanlara yemek aralarında dünya klasiklerinden eserler dinleten Sümerbank fabrikaları, Sümerbank'ın kuruluş felsefesinin göstergesi olmuştur (Baydar, 1999: 144).

Sümerbank eğitim-öğretim alanında da büyük katkılar sağlamıştır. Gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında orta ve yükseköğrenim düzeyinde birçok öğrenciyi sağladığı burslarla okutmuştur. 1933 yılında yurt dışında 3 öğrenci okutan Sümerbank'ın 1969 yılı itibariyle bu sayı 1626'yı bulmuştur (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1970). Fabrikaları bünyesinde de ilkokul, ortaokul ve çırak okulları açan Sümerbank çalışanlarını fikri alanda geliştirmeyi de amaç edinmiştir.

Sümerbank, çalışanlarının barınması konusunda da

öncü adımlar atmıştır. Hemen her fabrikada bekar işçiler için her türlü sağlık ve temizlik ihtiyaçlarının karşılandığı lojmanlar kurmuştur. Büyük fabrikaların civarında ise çalışanlar için mahalleler inşa etmiştir. Örneğin Nazilli Sümerbank fabrikası çevresinde kurulan Sümer Mahallesi günümüzde hala Nazilli'nin en büyük mahallesidir (Baydar, 1999: 141).

Sümerbank tarafından kurulan Kayseri Bez Fabrikası lojmanları da modern mimarinin en önemli örneklerinden birisi olmuştur. 1934'te temeli atılan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları Rusya'da tasarlanıp, Türkiye-Rusya işbirliği ile inşa edilmiştir, 1935 yılında ise lojmanları hizmete açılmıştır. Fabrika, lojmanları ile birlikte, o dönem için ideal gösterilen 'modern' yaşamın ne olduğunu çevresine öğreten uygulamalı bir okul niteliğindedir. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları, hem kenti ve çevresini, hedeflenen "modern" kimliğe göre şekillendirmiş hem de sanayileşme hedefini gerçekleştirmiştir. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Cumhuriyet'in mekan devrimine örnek olarak gösterilmektedir. Lojmanlar, fabrika binaları ile beraber tasarlanmış ve belirli zaman aralıklarında inşa edilmiş konutlardır. İlk olarak, 1935 yılında fabrika içinde memurlar için 5'er odalı dubleks 8 daireyi içeren betonarme apartmanlar ile 2 kat üzerine 3'er odalı 16 daire inşa edilmiştir. Fabrika dışında ustalar için yapılan apartmanlarda 2'şer odalı 64 daire 2'şer katlı 4 blok içinde düzenlenmiştir. Ayrıca 1937'de, 350 yatak kapasiteli betonarme bekar pavyonu yapılmıştır (Asıliskender, 2015: 76). Konutların tasarımında, işlev ön plandadır ve mekanlar, sadece içinde gerçekleşecek işlevin gerektirdiği büyüklüğe sahiptir. Türkiye'nin modernleşme çabasının ilk ve en önemli örneklerinden olan bu yerleşke 1999 yılında Erciyes Üniversitesi'ne devredilmiştir.

Sümerbank'ın Özelleşme Süreci

Sümerbank, tekstil ve hazır giyim sanayi başta olmak üzere Türkiye'nin imalat sanayisinin gelişmesinde öncülük yaparak, önemli katkılarda bulunmuştur. Sümerbank'ın Türkiye tekstil sanayi içindeki payı 1950 yılına kadar çok yüksek iken yıllardan beri uygulanan yatırımları özendiren teşviklerin de etkisiyle hızlı bir gelişme gösteren özel sektör karşısında gerilemiştir.

Pamuklu bezin artık doğrudan tüketicilere satılan bir

ürün olmaktan çıkması ve yeni yeni ortaya çıkmakta olan hazır giyim sektörünün bir hammaddesi haline gelmesi üzerine, Sümerbank değişen piyasa koşullarına karşılık verememeye başlamıştır. 1970'lerde devlet tarafından sağlanan teşvik kredisi ile Türkiye'de tekstil fabrikalarının sayısında artış yaşanmaya başlamıştır. Özel sektörde maliyetleri düşük tutmak için sigortasız işçi çalıştırılması, buna karşın Sümerbank'ın tüm çalışanlarının sendikalı olması, Sümerbank ürünlerinin kaliteli ancak göreceli olarak yüksek maliyetli olmasına neden olmuştur.

1980'li yıllarla birlikte liberal ekonominin uygulanmaya başlamasıyla ve dünyada gelişmiş devletlerin yalnızca sağlık, eğitim, adalet ve güvenlik gibi temel hizmetlerde yer alması, diğer alanlardan çekilerek görevini özel sektöre devretmesi düşüncesiyle gelişen özelleştirme sürecinden Türkiye de etkilenmiştir. 11 Eylül 1987 tarihinde Sümerbank'ın özelleştirilmesine karar verilerek bankacılık birimi Sümerbank adı ile ayrılmış, sanayi sektöründe faaliyetlerine devam eden bölümü ise Sümer Holding A.Ş. adını almıştır. Özelleştirme sürecine girdiği 1987 yılına kadar kâr bildiren Sümerbank, 1988 yılında 101,7 milyarlık zarar bildirmiş ve zararı her yıl katlanarak artmıştır. Bu gelişmelerle birlikte özel sektörle rekabet şansı giderek azalan Sümerbank 2002 yılında çıkarılan ihale yasası ile o güne kadar daimi müşteri olan Ordu ve Emniyet Müdürlüğü'nü de yüksek maliyetleri nedeni ile kaybetmiştir (Sümer Holding, Tarihçemiz).

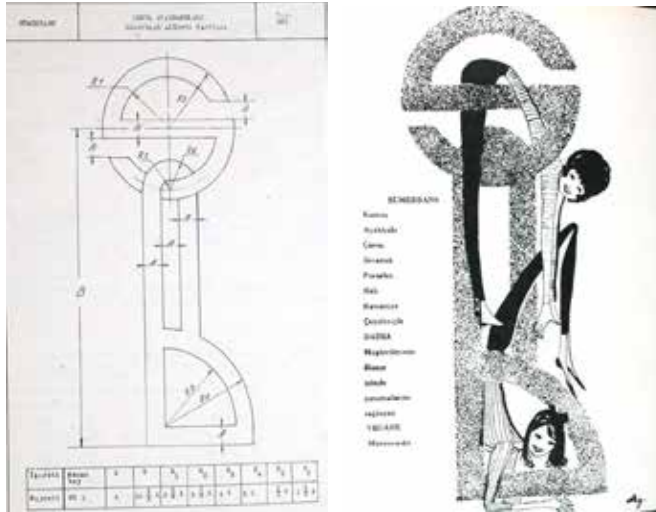
Sümerbank İşletmelerinde Tasarım

Sümerbank kuruluşlarında yürütülen ürün tasarımı faaliyetlerinin tespit edilmesi amacı ile 1961-1971 yılları arasında yayınlanan Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisine ait 120 adet sayı ile 1935-1938 yılları arasında yayınlanan Sümerbank: 3 Aylık Bültenine ait 15 adet sayı taranmıştır. Yapılan içerik analizinde tasarım, zanaat, sanat, kelimeleri dergi sayılarında bulunan reklamlar dahil olmak üzere tüm yazılı ve görsel evrende taranmıştır. İçerik analizi kapsamında tasarım, desen ve motif tasarımı da dahil olmak üzere her türlü ürün geliştirme faaliyeti bağlamında ele alınmıştır. Yapılan içerik analizi 1968-2003 yılları arasında Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası'nda görev yapan Teknik Müdür ile yapılan röportaj ile desteklenmiştir.

Kurumsal Kimlik

Sümerbank ilk kurulduğu yıllarda SB kısaltmasını amblem olarak kullanmıştır. Bu kullanım şekli zamanla anahtar şeklinin S ve B harfleri ile sembolize edildiği logoya dönüşmüştür. Bu logo, Kâğıt Müzesi Dokümantasyon Merkezi'nin arşivlerine göre Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikası'nın (SEKA) kurucusu Mehmet Ali Kâğıtçı tarafından tasarlanmıştır. 1943'de anahtar şeklindeki SB harfleri ve Sümer kelimesi Sümerbank ürünlerini iç ve dış piyasada tanıtmak ve taklitçiliği önlemek amacı ile marka olarak tescil edilmiştir. Ancak bu logolar 1956 yılına kadar belirli ölçülerle standartlaştırılmamıştır. 1 Mart 1957 tarihinde Sümerbank'ın anahtar şeklindeki logosu standartlaştırılarak tüm Sümerbank kuruluşları tarafından kullanılmaya başlamıştır (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1965).

Sümerbank'ın reklam afişi çalışmalarının büyük bölümü Cumhuriyet döneminin ilk grafik tasarımcısı olan İhap Hulusi Görey tarafından yapılmıştır.

Resim 1. Sümerbank logosu teknik çizimi ve logonun reklam afişinde kullanım örneği.

Ürün Tasarımı

Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi kapsamında yapılan içerik analizi çalışmasında ve yapılan literatür taramasında görüldüğü üzere Sümerbank fabrikalarında tasarım tekstil, ayakkabı ile porselen ve çini ürünlerinde

Resim 2. Farklı yıllarda Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi'nde yayınlanan İhap Hulusi tasarımı afiş çalışmaları.

gözlemlenmektedir. Tekstil alanında Bakırköy Bez Fabrikası, Kayseri Bez Fabrikası ve Nazilli Basma Fabrikası uzun yıllar ülkenin temel giysilik tekstil ve ev tekstili ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol oynamıştır. 1933 yılında Bakırköy Bez Fabrikası Sümerbank'a devredilmiştir. 1939 yılında o zamanki adıyla 'Feshane Mensucat A.Ş.' devredilerek Sümerbank Feshane Defterdar fabrikasına dönüştürülmüştür. 1986 yılında İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Haliç çalışmaları kapsamında, fabrika yıkılarak konfeksiyon bölümü Sümerbank Bakırköy Fabrikası'na taşınmış ve iki işletme birleşmiştir. Fabrikada %100 Türk pamuğu işlenerek çeşitli amaçlara yönelik bez dokuması yapılmıştır. Yapılan üretimin büyük bölümünü Amerikan bezi oluşturmuştur. Bunun dışında, yatak çarşafı ve patiska, masa örtüsü ve peçete, fitilli pantolonluk ve elbiselik bez, elbise astarlığı ve saten de üretilmiştir. İşletme Sümerbank'ın özelleştirme sürecinde 1999 yılında kapatılmıştır (Sümerbank, 1946).

1937 yılında açılan Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası benzer şekilde yerli üretim pamuk lifinden basma ve pazen kumaşlarının dokumasını gerçekleştirmiştir. Anadolu'nun giyim kültüründe kayda değer bir yeri bulunan basma ve pazen renkli baskılarla bezenmiş, mevsim koşullarına göre yazlık ve kışlık kullanıma uygun gramajlarda dokunan pamuklu kumaşlardır.

Sümerbank fabrikaları zamanla tekstil tasarımcılarının eğitildiği meslek okullarına da dönüşmüştür. Sümerbank bünyesinde uygulanan tekstil tasarımı pamuklu dokuma kumaşların üzerinde basılacak desenlerin geliştirilmesi yönünde gözlemlenmiştir. Cumhuriyet'in erken dönemlerindeki ekonomik koşullar Sümerbank tekstillerinde kullanılan hammadde, boyar madde ve kimyasal madde kullanımını belirlemenin yanı sıra Türk halkının giysi ile

Resim 3. Sümerbank basma ve pazen kumaşları.

olan ilişkisini şekillendirmiştir. Guaj boya ile kağıt üzerine çizilen desenler üretim kapasitesine uygun olması için iki ila dört farklı renk kullanılarak tasarlanmıştır. Nazilli Basma Fabrikasında üretilen kumaşlarda seri üretim kapasitesi dahilindeki lineer geometrik kompozisyonlar ile Anadolu kültürünü temsil eden çiçekli ve folklorik desenler en belirleyici tasarım elemanları olmuştur. Sümerbank basma ve pazenlerinden dikilmiş tipik puanlı ve çizgi desenli pijamalar, okul önlükleri, elbiseler ve gömlekler bir dönemin standartlaşmış günlük giysilerini oluşturmuştur (Himam ve Pasin, 2011: 164). Himam ve Pasin'e göre (2011) kullanışlı, sağlam ve uygun fiyatlı Sümerbank kumaşları karakteristik desenleri ile Anadolu'da Sümerbank maddi kültürünün oluşmasına sebep olmuştur. Sümerbank tarafından üretilen dokuma kumaşlar geleneksel motifleri ve uygun fiyatları ile 1925 yılında gerçekleşen Kılık Kıyafet Devrimi'nin Anadolu'da yayılmasına da vesile olmuştur. İzmir Halkapınar Basma Sanayi İşletmesinde geliştirilen tekstil desenleri İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi akademisyenleri tarafından arşivlenerek, 2015 yılında 'Bir Ulusu Giydirmek: 1956 – 2000 Yılları Arası Sümerbank Desenleri' adı ile sergilenmiştir (Bulgun, Adanır ve Himam, 2015).

Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi kapsamında yapılan içerik analizi çalışmasında özellikle 1960'ların sonundan itibaren tasarım ve tasarımla ilgili konuların gündeme geldiği gözlemlenmiştir. Örneğin 1968 yılına ait Endüstri ve Kültür Dergisi'nde Sümerbank tarafından düzenlenen Desen ve Afış Tasarımı Yarışmasının şartnamesi

bulunmaktadır. Yarışmanın amacı Sümerbank'ın endüstriyel, kültürel, bankacılık ve mağazacılık faaliyetlerini ifade edici tasarımların yapılması olarak belirtilmiştir. Sümerbank'ın hazır giyim ürünleri konusunda firma bünyesinde tasarım faaliyetlerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi'ne göre 1970'lerin başında Sümerbank ve çeşitli illerdeki Kız Meslek Enstitüleri ortaklığı ile düzenli olarak Sümerbank Kumaşları kullanılarak tasarlanmış giysilerden oluşan defileler düzenlenmeye başlanmıştır.

1980'lerle birlikte Sümerbank hazır giyim konusunda kendi markalarını yaratma yolunda adımlar atmıştır. Çocuk giyim markası olan özellikle okul önlükleri, yakaları ve ayakkabıları ile tanınan *Uçan Balon* bunlardan birisidir ve bu marka için ayrı satış mağazaları açılmıştır. *Genç ve Genç* ile *Yeni Çizgi* Sümerbank'a ait bir diğer hazır giyim markalarıdır. Ayrıca *Çağdaş Çizgi* isimli bir de ayakkabı markaları bulunmaktadır.

Resim 4. Sümerbank kumaşları kullanılarak Kız Meslek Enstitüleri ortaklığı ile gerçekleştirilen defile haberleri.

Ürün tasarımına yönelik faaliyetlerin tespit edildiği bir diğer Sümerbank kurumu ise tüketiciye yönelik ayakkabıların üretildiği Beykoz Kundura ve Deri Fabrikasıdır. Beykoz Fabrikasında, Doğu bölgeleri için buz ve karda yürümeyi sağlayan özel botlardan çöl savaşları için tasarlanmış ayakkabılara, tahta tabanlı güvenlik ayakkabılarından su geçirmez avcı botlarına, özel çizmelerden taşlarla süslenmiş kadın pabuçlarına kadar birçok ayakkabı üretilmiştir (Küçükerman, 1989: 23). Üretilen askeri kundura, çizme, koşum takımları 1856'da Uluslararası Paris Fuarı'nda sergi

lenmiş, Uluslararası Viyana Fuarı'nda Beykoz ürünü kunduralar altın madalya kazanmıştır (Küçükerman, 1989: 129). Temmuz 1933'te Sümerbank Deri ve Kundura Sanayi Müessesesi adını alan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası 1987'ye kadar işçi sayısı 2 binin altına düşmeden, yıllık 2 milyon 500 bin çift ayakkabı kapasitesi ile çalışmıştır. 1970–90 yılları arasında Beykoz Kundura ve Deri Fabrikasının kârıyla Van, Tercan ve Sarıkamış Deri ve Kundura Fabrikaları kurulmuş ve teknik ekipler Beykoz'da eğitilmiştir. Fabrika ilk kez 1986'da 'zarar' etmiştir ve 1987'de özelleştirme kapsamına alınmıştır (Toprak, 1990: 132). 2008 yılında Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası eski Teknik Müdürü ile yapılan röportaj sonucunda bu işletmedeki tasarım faaliyetleri hakkında bilgi alınmıştır. 1968–2003 yılları arasında bu işletme de görev yapan Teknik Müdür'ün anlattıklarına göre; ayakkabı modelleri modelhane bölümünde çalışan beş teknisyen tarafından geliştirilmiştir. Ayakkabı modellerinin geliştirilmesi sürecinde nadiren İtalya'daki fuarlara gidilmekte ya da edinilen dergilerden beğenilen modeller taklit edilmektedir. Üretilen modeller 17 bölgeye ayrılmış olan satış merkezlerinin müdürleri ile yapılan toplantılarda sergilenmekte ve her bölgeden alınan farklı ayakkabı modeli siparişine göre üretim adetleri belirlenmektedir. Ancak bu işletme de zamanla özel sektörler rekabet edemez hale gelmiştir, bundan dolayı işletmenin en önemli müşterisi Ordu, Emniyet Müdürlüğü ve Devler Demiryolları olmuştur.

Yıldız Çini Fabrikası 1957'de Sümerbank tarafından tekrar donatılarak çalışmaya başlamıştır. Günümüzde TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlı olarak üretim devam etmektedir. Fabrikada vazolar, duvar tabakları, yazı ve sofrta takımları, kartvizit tabakları, kapaklı kâseler, sahanlar, aşure tepsileri, şekerlikler, çay ve fincan takımları gibi günlük kullanım eşyaları da üretilmiştir (Sümerbank Yıldız Porselen Sanayi Müessesesi, 1970). Fabrika Kurtuluş savaşı döneminde sıkıntısı çekilen telgraf tellerini birbirine bağlamakta kullanılan kaolin fincanlarının üretimini de gerçekleştirmiştir (Küçükerman, 1987). Sümerbank'ın kurumsal dergileri kapsamında yapılan içerik analizi çalışmasında, 1967 yılı itibari ile Sümerbank Kültür Dergisi'nde Yıldız Porselen fabrikasına ayrılan özel bölümde ürün tasarımlarının yapıldığı Model Dairesi tanıtılmıştır. O yıllarda model dairesinde 3 teknisyen ve 1 Alman uzman görev yap-

maktadır. Çalışanların ilki Güzel Sanatlar Akademisi Süsleme Bölümü mezunu, ikincisi Tatbiki Güzel Sanatlar Okulu Seramik Bölümü mezunu, üçüncü çalışan ise Sanat Enstitüsü mezunu olarak tasvir edilmiştir. Model Atölyesinin çalışma biçimi makalede şu cümlelerle anlatılmaktadır:

Model Dairesinde önce resim çalışmaları yapılıyor. Kağıt üzerinde yapacakları çalışmayı biçimlendiriyorlar. Son şeklini alınca iş model dökmeye geliyor. Alçıdan modeller yapıyor ve bu modellerden kalıp alınarak çoğaltma işi yapılıyor. Fabrikanın en önemli bölümlerinden birisi bu Model Atölyesi. Bizim genç modelcilerimizin çalışmalarındaki genel eğilim, modern bir biçim yaratıcılığına yönelmiş görünüyor. Bütün çalışmalarında özgür oluşları, kendilerini etkileyen ya da baskı altında tutan bir yönetim olmayışı gerçekten büyük şanstır (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1961).

Makalede tanıtılan ve tasarım girdisi olan bir diğer bölüm de dekorasyon bölümüdür. Bu bölümde Güzel Sanatlar Akademisi Süsleme ve Resim Bölümlerinden mezun 9 kişi görev almaktadır. Model Atölyesinde olduğu gibi burada da çalışanlara rahat ve özgür bir çalışma ortamı yaratıldığından bahsedilmektedir. Ancak bu bölümde de betimlemelerden anlaşıldığı üzere bilinçli bir tasarım metodu izlenmemektedir:

Süslemeler kendilerinin, bir başkası beğenirse o da arkadaşının süslemesinden yararlanıyor. Desenleri bulmakta, onları işlemekte sanatçılar diledikleri gibi çalışıyorlar (Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, 1961).

Resim 5. Sümerbank Yıldız Çini Fabrikası dekorasyon bölümünde çalışan Desinatörler.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı sanayide; yıllarca süren savaşların etkisi ile az sayıdaki endüstriyel tesis yıpranmış, birçoğu elden çıkmış, yerli özel sermaye kalmamış, kaynaklar kısıtlanmış ve en

önemlisi sanayinin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücü savaşlarda kaybedilmiştir. Özel sektörün teknik bilgi ve beceriden yoksun olduğu, özel işletmelerin kapanma ile karşı karşıya kaldığı dönemlerde, Sümerbank devlet öncülüğünde Türkiye’de sanayileşmenin öncülüğünü yapmıştır. Sümerbank, birçok üretim tesisini faaliyete geçirerek, birçok bölgeye ekonomik ve sosyal canlılık, bilgi, iş ve sosyo-kültürel olanaklar sunmuştur.

Türkiye’de endüstriyel tesislerin bulunmadığı bir dönemde rol modeli oluşturarak özel sektörün oluşmasına büyük katkıda bulunan Sümerbank, özelleştirme sürecine girilmesi ve rekabetçi piyasa koşullarına ayak uyduramaması yüzünden sürdürülebilirliğini yitirmiştir. Sümerbank’ta 1999 yılından beri, en verimli üretimi gerçekleştirdiği pamuklu kumaş ile pamuklu hazır giyim alanında ihracat yapılamamıştır. Sümerbank’ın iç piyasadaki satışları da, miktar yönünden, azalma eğilimine girmiştir. Bazı ürünlerin satış miktarlarının azalmasında mağazaların satılarak bayiliğe dönüştürülmesi önemli bir etken olmuştur. Sümerbank Türkiye’nin artan ithalatı karşısında, birçok ürünün pazarlanmasında, özel sektörün yanı sıra yabancı şirketlerin rekabeti ile de karşı karşıya kalmıştır. 41 fabrika, 468 mağaza ve 43 banka şubesi bulunan Sümerbank’ın Ankara Genel Müdürlük Binası altındaki stoklarda kalan ürünleri satan son mağazası da kapanarak ve tüm işletmeleri özelleştirme kapsamındadır.

Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergilerinin 1961-1971 ve Sümerbank: 3 Aylık Bültenlerinin 1935-1938 tarihleri arasında çıkan sayıları üzerinden gerçekleştirilen içerik analizinde görüldüğü üzere Sümerbank’ın tasarım faaliyetleri daha çok tekstil, hazır giyim, ayakkabı ve porselen üzerine yoğunlaşmıştır. Çimento, kiremit, çelik, kostik soda ve kağıt gibi doğrudan son kullanıcı odaklı olmayan ürünler ile halı da üreten Sümerbank özellikle tekstil, hazır giyim ve ayakkabı alanında rekabetçiliğini hızla yitirmiştir. Bu sektörlerdeki tüketici trendlerinin hızlı değişimi, marka algısının önemi Sümerbank ürünlerinin ve markalarının rekabetçiliğini olumsuz olarak etkilemiştir. Sümerbank ürünleri kuruluşundan itibaren ulaşılabilirlik ve düşük fiyat ilkesi çerçevesinde geliştirildiğinden rekabetçi piyasa koşullarında bu durum dezavantaja dönüşmüştür. Sümerbank markası ve ürünleri düşük-orta gelir

grupları ile algısal olarak eşlendiğinden, diğer yerli ve yabancı markalar algısal olarak daha yüksek değerli konuma taşınmıştır. Ayrıca Sümerbank’ın ürettiği tekstil ürünleri hammadde ve enerjinin minimum kullanımı prensibi ile tasarlandığından, zaman içerisinde oluşan karakteristik Sümerbank desenleri ve modelleri hızlı değişen tüketici trendlerine ve üretim teknolojilerine ayak uyduramamıştır. Sümerbank’ın gerileme sürecinde devlet politikalarının ve piyasa koşullarının etkisine ek olarak yerleşmiş bir tasarım sistematığının olamaması da önemli bir etken olmuştur. 1960’lar sonrası benimsendiği gözlenen uluslararası fuarlardan ve dergilerden beğenilen ürünlerin kopyalanması gibi faaliyetler tasarımın kurumsal yapının bir parçası olarak konumlanmadığının bir göstergesi olmuştur. Geleneksel zanaat kültüründen beslenen çini ve halı dokumacılığı alanlarında faaliyet gösteren Sümerbank işletmeleri özelleştirme kapsamında farklı yapılar altında devamlılığını sürdürürken seri üretime yönelik, sistematik tasarım faaliyetleri gerektiren hazır giyim ve ayakkabı alanlarında devamlılığını tamamen yitirmiştir.

Kaynakça

- Asıliskender, Burak (2015). *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride 'Modern' Kimlik Arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Baydar, Oya (1999). *Bilanço 98 Yazı Dizi: 75 Yılda Çarklardan Chip'lere*. İstanbul: Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Bulgun, Ender, Adanır, Elvan ve Himan, Dilek (2015). *Türkiye Baskı Desenleri Tarihi:Sümerbank Örneği 1956-2001*. İzmir: IZKA.
- Dölen, Emre (1992). *Tekstil Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Yayınları.
- Himam, Dilek ve Pasin, Burkay (2011). "Designing a National Uniform(ity): The Culture of Sümerbank within the Context of the Turkish Nation-State Project". *Journal of Design History*, 24(2): 157-170.
- Gürallar Yeşilkaya, Neşe (1999). *Halkevleri, İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınevi.
- Koraltürk, Murat (1997). *Sumerbank: In the Vanguard of Turkish Economy*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Küçükerman, Önder (1987). *Yıldız Çini Fabrikası*. Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını.
- Küçükerman, Önder (1988). *Türk Giyim Sanayindeki ünlü Fabrika: "Feshane" Defterdar Fabrikası*. Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını.
- Küçükerman, Önder (1989). *Geleneksel Türk Dericilik Sanayi ve Beykoz Fabrikası*, Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını.
- Özelmas, Ekrem (1963). *Devletçilik ve Türkiye Tatbikatından Sümerbank*. İstanbul: Sümerbank Yayınları. Sümerbank 1946. Ankara: Sümerbank Genel Müdürlüğü Yayını.
- Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi. 1961. 1(1):10-21.
- Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi. 1965. 5(50): 25-27.
- Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi. 1970. 9(93): 16- 18.
- Toprak, Zafer (1990). *Sümerbank Holding A.Ş.* İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Sümerbank Yıldız Porselen Sanayi Müessesesi (1970), İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Tezel, Yahya Sezai (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi:1923-1950*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Internet Kaynakları

- Sümer Holding, "Tarihçemiz"
<http://www.sumerholding.gov.tr/tarihce.html> (20 Mart 2015)

Görsel Kaynaklar

- Resim 1. Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi (1965) Sümerbank logosu teknik çizimi ve logonun reklam afişinde kullanım örneği.
- Resim 2. Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Farklı yıllarda Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi'nde yayınlanan İhap Hulusi tasarımı afiş çalışmaları.
- Resim 3. Toprak, Zafer (1990). *Sümerbank Holding A.Ş.* İstanbul: Creative Yayıncılık, Sümerbank basma ve pazen kumaşları.
- Resim 4. Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Sümerbank kumaşları kullanılarak Kız Meslek Enstitüleri ortaklığı ile gerçekleştirilen defile haberleri.
- Resim 5. Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi (1961) Sümerbank Yıldız Çini Fabrikası dekorasyon bölümünde çalışan Desinatörler.